

Demokrasinin Liberteryen Eleştirisinin Eleştirisi: Caplan ve Brennan Örneği

Buğra Kalkan

Yrd. Doç. Dr. | İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Öğretim Üyesi

Öz

Locke, Tocqueville ve Mill gibi klasik liberaller anayasal demokrasiye meşruluk sağlayıcı argümanlar geliştirmişler ve oy hakkının genişlemesini savunmuşlardır. Demokrasinin yoğun eleştirisi aldığı dönemlerde klasik liberaller demokrasiyi eleştirmenlerine karşı savunmuşlardır. Ancak kamu tercihi teorisi ile birlikte demokrasinin temel kabulleri liberal gelenek içinde sert bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle demokratik rejimlerin halkın rızasını alamadığı ve seçmenlerin siyasal konularda cahil olduğu gibi eleştiriler kamu tercihi teorisyenlerinin sıklıkla dile getirdiği problemler arasında yer alır. Caplan ve Brennan gibi kamu tercihci liberteryenler ise demokratik yönetime çok daha ciddi sınırlamalar getirmeyi önererek, bilgili bir azınlığın yönetmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Bu durum liberal gelenekte siyasal haklar ile sivil haklar arasındaki bağı kopartmakta ve liberalizm içinde radikal bir öneriye dönüşmektedir. Bu makalede, liberal gelenekteki bu farklılaşmanın nedenleri belirtilerek, Caplan ve Brennan'ın iddiaları eleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Kamu Tercihi, Bryan Caplan, Jason Brennan, Anayasal Gelişme

The Critique of Libertarian Criticism of Democracy: Caplan and Brennan Cases

Abstract

Classical liberals, such as Locke, Tocqueville and Mill, have developed arguments to justify constitutional democracy and defended the spreading out of the suffrage. Classical liberals have defended the democratic developments against its critics in difficult times. However, with the development of public choice theory, some philosophers started to criticize the basic assumptions of democracy very harshly in the liberal tradition. The problems such as the gap between the democratic policies and the popular consent and the widespread political ignorance of the voters are frequently given as examples of the democratic failure by public choice theorists. Caplan and Brennan, public choice libertarians, want to restrict political rights of the incompetent voters through establishing a kind of aristocratic political regime where the informed voters only have the right for political rights. Therefore, they want to break the link between political rights and the civil rights in the liberal tradition, and thus, offer a radical proposal. In this article, the reasons of this radical proposal in liberal tradition are examined, and the assumptions of Caplan and Brennan are criticized.

Key Words: Democracy, Public Choice, Bryan Caplan, Jason Brennan, Constitutional Development

Giriş

Liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişki hem teorik hem de siyasal mücadele açısından hayli eskiye dayanır. Teorik açıdan John Locke'un yönetimin özgür ve egemen bireylerin rızasına dayanılarak kurulması gerektiği iddiası modern demokrasilerin meşruluğunun temelini oluşturur. İnsanların yabancılaştırılamaz doğal hakları olduğu iddiası da anayasal demokrasi anlayışına temel teşkil etmektedir. Locke'un normatif iddialarını destekler şekilde J.S. Mill de temsili demokrasinin ve oy kullanma hakkının genişletilmesinin önemli bir savunucusu olarak 19. yüzyıl siyaset teorisini önemli ölçüde etkilemiştir. Açıkçası demokrasiye destek veren liberal düşünürlerin sayısını artırmak oldukça kolaydır. Alexis de Tocqueville¹, Ludvig von Mises ya da F. A. Hayek² gibi önemli isimler özellikle demokratik yönetim anlayışının ağır eleştirilere maruz kaldığı dönemlerde demokrasiyi savunmuş önemli düşünürler arasındadırlar.

Liberalizmin demokrasiye verdiği destek koşulsuz değildir. Liberaller ancak liberal demokrasiyi ya da anayasal demokrasiyi savunurlar. Bu açıdan yönetim şekli ne olursa olsun meşru hükümetin ancak temel hak ve hürriyetlere saygılı ve hukukun üstünlüğünü koruyabilen bir yönetim olması gerekmektedir. Bu açıdan bir yandan demokrasinin yayılmasını ve oy tabanının genişlemesini destekleyen liberaller, diğer yandan çoğunluk diktatörlüğünden de korkmuşlardır. Bu açıdan klasik demokrasi savunucuları arasında olan Tocqueville, Mill ya da Benjamin Constant³ gibi düşünürler sürekli olarak okuyucularını hukuksuz bir demokrasiye karşı uyarılmışlardır.

Liberal teoriye içkin olan bu demokrasi eleştirisi kamu tercihi ekolüyle birlikte farklı bir yöne doğru ilerlemiştir. Kamu tercihi öncesinde demokrasi teorisinin temel kabulleri liberal demokrasi eleştirinin konusu haline getirilmiyordu. Örneğin demokratik yönetimin halkın rızasını alarak kurulduğu, demokratik seçimlerin temsiliyet sorununu aştığı, demokratik katılımın vatandaşların siyasal eğitimine katkı sunduğu ya da demokrasinin denetlenebilir bir hükümet modeli ortaya çıkarttığı gibi demokrasiye ilişkin yaygın kabuller temelden eleştirilmiyordu. Ancak kamu tercihi, demokrasilerde kolektif karar alma mekanizmalarını pozitif analize tabi tuttuğunda, yukarıda sayılan önka-

1 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, (Ed. Eduardo Nolla), (Trans. James T. Schliker), Liberty Fund, New York 2009 [1835].

2 Friedrich A. Hayek, *Constitution of Liberty*. (Ed. Ronald Hamowy), University of Chicago Press, Chicago 2011 [1960].

3 Benjamin Constant, *Principles of Politics Applicable to All Governments*, (Ed. Etienne HofmannDennis), (Trans. O'Keefe), Liberty Fund, New York 2003 [1815].

bullerin belirli açılardan empirik testten geçemediklerini ortaya koymuştur⁴. Kamu tercihi teorisyenlerinin demokratik önkabullere yaptıkları bu saldırılar liberal gelenek içinde yeni bir tür demokrasi eleştirisine sebebiyet vermiştir. Bu tür eleştirilere rağmen, Buchanan gibi ilk dönem kamu tercihi teorisyenleri demokrasiden vazgeçmek yerine bireysel önceliklere daha fazla yer veren bir demokratik anayasa fikri üzerinde durmuşlardır. Ancak son dönemdeki özellikle kamu tercihinden beslenen liberteryenler demokrasi fikrine doğrudan cephe almaya başlamışlardır. Demokrasi yerine epistokrazi gibi bilgili bir aristokratik grubun yönetiminin tercihe şayan olduğu iddia edilebilmektedir⁵. Bu makalede, Bryan Caplan ve Jason Brennan gibi kamu tercihçi liberteryenlerin salt teoriye dayanan demokrasi eleştirileri son derece değerli olmakla birlikte, demokrasi ile liberal gelenek arasındaki ilişkinin mahiyetini kavramaktan yoksun olduğu için temelde hatalı oldukları iddia edilecektir.

Günümüzde Batı demokrasileri hem dünyanın çoğu diğer hükümetlerinden farklı açılardan daha iyi bir performans sergilemektedirler. Açıkçası Batılı demokrasilerin diğer demokrasiler arasında bu istisnai başarısını sadece demokratik yöntemlerin üstünlüğüne bağlamak kamu tercihinin de gösterdiği üzere pek mümkün görünmemektedir. Ancak kamu tercihinin iddiaları ile Batı demokrasilerinin performansı karşılaştırıldığında kamu tercihinin teorik iddiaları ile pratik arasında belirli bir tezatlığın olduğunu ileri sürmek mümkündür. Öte yandan, dünyanın diğer pek çok yerinde demokratik usuller yerleşmişse de, hukukun üstünlüğü, denetlenebilir bir hükümet ya da ekonomik büyüme gibi demokrasiden beklenen pek çok diğer gelişmeler ortaya çıkmamıştır. Buradaki pek çok sorun da kamu tercihi perspektifinden anlamlı bir şekilde açıklanabilecek niteliktedir. Bu iki sorunsal demokrasi teorisinin salt teorik mülahazaların kavrayamayacağı başka bir meseleye işaret ediyor görünmektedir. Demokrasi teorisi ile pratik arasındaki bu tezatlıkların üstesinden gelebilmek için liberalizm ile demokratik gelişim arasındaki tarihsel bağlantıya daha yakından bakmak gerekmektedir.

Batı tarihi özelinde demokrasinin gelişimi incelendiğinde parlamentoların krala karşı güç elde etmesi ve sonunda evrensel oy kullanma ilkesinin kabul edilmesi devrimsel bir gelişmenin değil yüzlerce yıla yayılan tedrici bir ilerlemenin bir sonucudur⁶. Kral ile parlamento arasında geçen mücadele siyasal,

4 James M. Buchanan, Gordon Tullock, *Calculus of Consent: The Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Liberty Foundation, Indianapolis, 1999a [1962]; Kenneth. A. Shepsle, *Analyzing Politics, Rationality, Behavior, and Institutions*, W. W. Norton, New York, 2010.

5 Bryan Caplan, *The Myth of Rational Voter, Why Democracies Choose Bad Policies*, Princeton University Press, New York, 2006; Jason Brennan, *Against Democracy*, Princeton University Press, New York, 2016.

6 Roger D. Congleton, *Perfecting Parliament, Constitutional Reform, Liberalism, and the Rise of Western Democracy*, Cambridge University Press, New York, 2011, s. 1-26; Douglass C. North, *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, New York, 2005, 127-145; Nathan Rosenberg, Birdzell L. E., *How The West*

sosyal, dini ve ekonomik pek çok ayrıcalığın müzakereler ve bazen çatışmalar sonucunda tedricen kaldırılması ile bugünkü Batı demokrasileri gelişimlerini tamamlamışlardır. Demokrasilerden önce hukukun üstünlüğü belirli ölçüde sağlanmış ve kralın sınırlandırılması gerektiği fikri yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Parlamentoların siyasal güç kazanmaları aynı zamanda çoğunlukla toplumda eşitsizlik yaratan ayrıcalıkların kaldırılması anlamına gelmiştir. Bu sayede demokrasinin gelişmesi hukukun üstünlüğünün ve ekonomik özgürlüğün gelişmesi anlamına geldiği için geniş kesimler demokratik siyasetten kazançlı çıkmıştır. Batı tarihi açısından bakıldığında demokrasilere atfedilen yüksek ideallerin gerçekten demokratikleşme sürecinde ortaya çıkmış olduğu iddia edilebilir. Kral ile parlamento arasında güç mücadelesi yaşamamış olan ancak radikal hukuki değişikliklerle demokrasiye geçmiş olan ülkelerin, salt demokratik prosedürleri kabul ederek demokrasiyle özdeşleştirilen ideallere ulaşamamaları ise şaşırtıcı değildir.

Bu açıklamalar bağlamında, yukarıda açıklanan sorunu daha ayrıntılı inceleyebilmek için öncelikle klasik liberalizmin demokrasiye bakışı Locke, Tocqueville ve Mill üzerinden analiz edilecektir. Daha sonra özellikle Congleton'un demokrasinin tarihsel gelişimi yaklaşımı açıklanarak demokrasi ile liberalizm arasındaki tarihsel ilişki incelenecektir. Daha sonra kamu tercihçi liberteryenler olan Caplan ve Brennan'ın demokrasi eleştirileri analiz edilerek, bazı itirazlar belirtilecektir. Son olarak yapılan analizler bağlamında liberal gelenekte ortaya çıkan bu yeni demokrasi eleştirisi değerlendirilecektir.

1. Liberal Demokrasiyi Savunmak

Demokrasi savunularını ikiye ayırabiliriz: prosedüralizm (proseduralism) ve araçsalcılık (instrumentalism)⁷. Prosedüralizm siyasal iktidarı kullanmanın belirli yollarının sonuçlarından bağımsız olarak iyi ya da doğru olduğunu iddia eder. Örneğin Rousseau için çoğunluk oyunda ortaya çıktığı iddia edilen genel irade yanılmazdır. Günümüzde de Thomas Christiano⁸ ve David Estlund⁹ gibi düşünürler modern prosedüralistler olarak tanımlanabilir. Örneğin, Estlund için monarşi ve teokrasi özü itibarıyla adaletsiz oldukları için reddedilmelidirler.

Grew Rich, Basic Books, New York, 1986; Doren Acemoglu, James A. Robinson, "Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality, and Growth in Historical Perspective", *Quarterly Journal of Economics*, No. 115, 2000, s. 1167 –99.

7 Peter Fabienne, *Political Legitimacy*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/legitimacy/>, 2016.

8 Thomas Christiano, "The Authority of Democracy", *The Journal of Political Philosophy*, Cilt. 12, No. 3, 2004, s. 266–90.

9 David Estlund, *Democratic Authority*, Princeton University Press, Princeton 2008.

Liberallerin demokrasi savunusu ise temelde araçsaldır. Demokrasi diğer rejimlere kıyasla liberal ilkelere daha uygun sonuçlar doğurduğu için savunulmaktadır, yoksa demokratik prosedürlerin sonuçları ne olursa olsun kabul edilemez. Demokratik yönetimi bireysel özgürlük prensibi etrafında anayasalar aracılığıyla sınırlandırılma talebi de buradan neşet eder. Örneğin demokratik usullerce bir insanı temel bir hakkından mahrum etmeyi savunmak liberaller için mümkün değildir.

Locke'un meşru hükümet savunusunda bu araçsallığı görmek mümkündür. Locke'a göre bireyler doğuştan haklara sahiptir ve hükümetin meşruiyeti egemen olan bu bireylerin rızalarına dayanır. Doğal hakları çiğneyen ve vatandaşlarının rızasına dayanmayan hiçbir hükümet meşru olamaz. Locke'un bu iddiaları bugün halk egemenliği olarak bilinen fikri çağrıştırmaktadır ancak bu fikirler Locke'un zorunlu olarak demokratik bir yönetimi savunduğu anlamına gelmemektedir. *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*¹⁰ kitabını 1688 Şanlı Devriminden hemen sonra yayımlayan Locke'un temel siyasal hedefi Kral karşısında Parlatmentonun daha fazla güç kazanmasıdır. Şüphesiz Parlatmentonun güç elde etmesi Lockecu kriterlere göre daha meşru bir hükümet anlamına gelmekteydi ancak teorik olarak bir monarşinin de doğal hakları koruyarak halkının zımni rızasını alabileceği unutulmamalıdır.

Locke'un aksine Tocqueville demokratik kurumları doğrudan savunur. 1835'de yayımlanan *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinde Tocqueville, Amerika'daki en önemli siyasal olgu olarak merkezi yönetimin oldukça zayıf olmasına karşın yerel yönetimlerin kuvvetli olmasını göstermiştir. Yerel ölçekte yüksek siyasal katılımın merkezi hükümetin desteği ya da onayı olmadan yürütülüyor olması Tocqueville'nin Amerika'da sivil toplumun gelişmişliğini övmesini sağlar. Tocqueville, yerel demokrasilerin sağlamlığının ve aktif sivil toplum örgütlerinin, merkezi iktidarın bireysel özgürlüğü ve bireysel otonomiyi ihlal etmesini engellediği iddia eder¹¹.

Demokrasinin merkezi iktidarı kontrol altına alabilmesinin en önemli nedeni demokrasi sayesinde vatandaşların sosyal statülerinin eşit olarak kabul edilmesidir. Aristokrasinin aksine demokraside vatandaşları birbirinden ayıran hiçbir hukuki, ekonomik ya da siyasal ayrıcalık yoktur. Yani Tocqueville, Locke'un yazılarında ortaya çıkan hukuk önünde eşitlik ilkesinin, aynı zamanda farklı bir sosyal düzen yarattığını açık bir şekilde görmüştür. Hiyerarşik bir toplumsal düzeni belirleyen ayrıcalıkların kaldırılması demokratik siyasal

10 Locke John, *Second Treatise on Government*, Hackett Classics, New York, 1980 [1689].

11 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, (Ed. Eduardo Nolla), (Trans. James T. Schilfer), Liberty Fund, New York, 2009 [1835], s. 98-128.

düzeni destekleyecektir. Tocqueville'e göre, hukuk önünde eşitlik otomatik bir şekilde sosyal ilişkilerin karşılıklılık ve gönüllülük ilkelerine bağlı bir şekilde kurulmasına neden olmaktadır. Aktif bir sivil toplum, siyasal iktidara nüfus ederek onu parçalar ve yönetimin ademi merkezi bir şekilde örgütlenmesini mümkün kılar. Eşitlikçi bir hukuk sistemi altında siyasal kararların olabildiğince farklı kişi ve gruplarca etkilenmesinin bireysel özgürlüğü ve otonomiye güçlendireceği vurgulanır¹².

Bu açıklamalar bağlamında Tocqueville'in demokrasiyi bilgili olanın yönetimi probleminden uzak bir şekilde ele aldığı iddia edilebilir. Onun için demokrasinin önemi eşit sosyal ve siyasal ilişkiler bağlamında herkesin kendi çıkarlarını ve özgürlüklerini siyasal karar mekanizmalarında temsil edebilmelerinden ileri gelir. Bu bakımdan vatandaşların kamusal hizmetlerin örgütlenmesinden uzaklaşmaları, merkezi iktidarın gücünü artırarak, demokrasiden beklenen faydaları ortadan kaldırır. Bu tür bir durumda demokrasi ciddi bir şekilde tiranlık yönetimine benzer özellikler göstererek, özgürlük açısından önemini yitirecektir. Hatta özgürlüğe bir tehdit olabilecektir. Sonuç olarak Tocqueville'in demokrasi savunusu, kamusal hizmetlerin daha fazla bilgiye dayalı olarak üretildiği iddiasına dayanmaz; bilakis temel vurgu merkezi hükümetin sınırlandırılması ve vatandaşların kamusal işlere aktif katılımı üzerine kurulur¹³.

Tocqueville'in aksine Mill demokraside yönetenlerin ve oy hakkı olanların bilgi seviyesine daha fazla önem verir. Bu bakımdan temel eğitimin bütün vatandaşlara sağlanması gerektiğini ve vatandaşlarından bu aydınlanmış görüşleri çerçevesinde aktif bir şekilde demokratik siyasete katılmaları gerektiğini vurgular. Ancak Mill'in bilgi üzerine yaptığı vurgu aristokratik bir sosyal düzenin karşıtıdır. A priori bilginin imkansızlığına inanan Mill, aristokratik sınıfların doğuştan daha yetenekli ve yönetmeye yetkin olduğu görüşünü reddederek, demokratik siyasete alan açar. 19. yüzyılda daha geniş halk kitleleri için siyasal hak talep eden siyasal akımları destekleyen Mill, oy kullanma hakkının genişlemesini vatandaşların kamusal işlerde kendilerini geliştirmeleri için de bir fırsat olduğuna inanır¹⁴. Bu bakımdan örneğin kadınların erkeklerle eşit siyasal haklara sahip olmamasını meşrulaştırabilecek herhangi bir neden olmadığını belirterek zamanına göre radikal bir pozisyonu savunmuştur¹⁵.

12 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 302-309; Alan S. Kahan, *Alexis de Tocqueville, Major Conservative and Libertarian Thinkers*, (Ed. John Meadowcroft), Continuum, New York, 2013, s. 137.

13 Tocqueville, *a.g.e.*, s. 393-401.

14 Mill, 2001, 32-47

15 Mill, 2001, 115-116

Ancak bir faydacı olan Mill, demokratik siyasal hakların yaygınlaşmasını, bu hakların bireysel gelişmeyi ve otonomiye desteklediği ölçüde savunur. İfade özgürlüğünde olduğu gibi demokrasi de daha fazla insana kendi geliştirme ve doğruyu keşfetme yolunda yardımcı olduğu müddetçe anlamlıdır. Bu sebeple cahil kalabalıkların yeterli bilgi seviyesine sahip olmadan siyasal haklara sahip olmasını doğru bulmaz. Mill, nispi temsil ilkesini kendi zamanının çok ilerisinde bir ölçüde savunsa da, nesnel bilgi yerine önyarığları ile hareket eden kalabalıkların özgürlükler açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağı hususunda uyarıda bulunur¹⁶. Dolayısıyla Mill, oy kullanma hakkının genişlemesi ile kitlesel eğitimin de gelişmesi gerektiğini savunarak, bireylerin daha anlamlı siyasal kararlar vermesini ümit eder. Ancak Mill'in yazılarında demokratik hakların gelişmesi aynı zamanda aristokratik ayrıcalıkların ortadan kaldırılması anlamına geldiği için temsili demokrasinin gelişimi onaylanır. Temel problem temsili demokrasi gelişirken halkın temsilcilerini en bilgililerinden seçmelerini sağlamaktır. Yoksa Mill, demokratik karar alma yöntemlerine doğrudan karşı çıkmamaktadır.

2. Anayasacılık Hareketi, Demokrasi ve Liberalizm

Bu açıklamalar bağlamında liberalizm için öncelikli olanın merkezi siyasal iktidarın sınırlandırılması ve eşit hukuki ilişkilere dayanan sivil toplumda vatandaşların aktif bir şekilde sosyal ve siyasal ilişkilerini düzenlemesidir. Batı Avrupa'da bu ideal doğrultusundaki gelişmeler parlamentarizmin gelişmesine paralel bir şekilde ilerlediği için, liberal teorisyenler 19. yüzyılda daha açık bir şekilde demokratik siyasal sistemleri savunur hale gelmişlerdir. Bu açıdan parlamentarizm ile hukuk devleti aynı anlama gelmese de Batının demokrasi tecrübesi açısından birini diğerinden bağımsız bir şekilde düşünmek zorlaşmıştır¹⁷. Demokratik hakları genişleten reformlar anayasa benzeri bir etki bırakarak siyasal otoritenin sınırlandırılmasına yardım etmişlerdir.

Congleton liberalizm ile demokrasi arasındaki bu örtüşmeyi kral ile parlamento arasında geçen anayasal müzakerelerin sonucunda ortaya çıktığını tarihsel verilerle göstermektedir. Anayasal müzakereler çoğunlukla barışçıl reformlar şeklinde ilerleyerek bugünkü son halini almıştır. Bu reformlar arasında sansür cezalarının indirilmesi, ülke içinde ticaret kotalarının düşürülmesi, dış ticarete kotaların düşürülmesi, krala ait monopollerin zamanla kaldırılması, oy kullanma tabanının tedricen genişletilmesi, kamusal eğitime ayrılan bütçenin artırılması gibi reformlar vatandaşlara daha fazla özgürlük

16 Mill, 2001, 106

17 North, a.g.e. s. 127-145; Rosenberg&Birdzell a.g.e., s. 113-143; Conacher, J. B. (Ed.) *The Emergence of British Parliamentary Democracy in the Nineteenth Century*, John Wiley and Sons, New York. 1971.

alanı açarak demokratik gelişmeyi desteklemiştir. Bunların yanında köleliğin kaldırılması ve toprak mülkiyetinin komünel mülkiyetten çıkartılarak bireyselleştirilmesi gibi radikal reformlar da kalıtsal olarak aktarılan ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasına önemli katkılar sunmuştur. Bütün bu reformların zamanın liberal yazar ve siyasetçileri tarafından desteklendiği aşikardır¹⁸. Bu tür reformların yanında dini hoşgörünün anayasal bir ilke olarak kabul edilmesinde liberallerin aktif bir rolü olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Farklı dini grupların ibadet haklarının korunması ve yüksek düzeyli kamusal görevlere yapılan atamalarda dini şartların aranmasının yasaklanması liberal hoşgörü anlayışı olmadan sağlanabilecek reformlar değildi¹⁹.

Bu tür reformlardan anlaşılacağı üzere, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar olan sürede hükümet görevlilerin artan oranda ceza hukukuna daha fazla tabi olmaya başlamışlar ve başarısız hükümetler yasama organının yaptırımlarına tabi tutulmuşlardır. Liberal reformlar parlamentonun bütçe ve kamusal politikalar konusunda daha fazla yetkili hale gelmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler ise oy verme hakkının yaygınlaşmasına ve parlamenterlere maaş bağlanmasına paralel bir şekilde ilerlemiştir²⁰.

Ortaçağın toprağa dayalı ekonomisine dayanan monarşileri geleneksel gelirlerini kaybettikçe geniş toplumsal kesimleri temsil eden parlamentonun temel hükümet gelirlerini vergilere dayandırmaya başlaması demokrasinin gelişimi açısından kendi başına büyük bir reform olmuştur. Bu gelişme sonucunda parlamentodaki koalisyonlar vergi artırımı karşılığında yeni reformları krala karşı savunma yeteneği kazanmışlardır²¹. Hükümetin doğrudan vergilerle finanse edilmesi daha sonra vergilendirme ile demokratik temsil arasında da doğrudan bir bağın kurulmasına neden olmuştur. Özellikle sanayileşme ile birlikte genişleyen ve güç kazanan orta sınıf parlamentonun krala karşı güç kazanmasından oldukça karlı çıkmıştır. 20. yüzyılın başına gelindiğinde Batı Avrupa'da ayrıcalıklı ailelerin siyaset üzerindeki etkileri kırılmış ve parlamentodaki koltuklar için daha yoğun bir rekabet başlamıştır.

3. Liberteryenlerin Demokrasi Eleştirisi: Caplan ve Brennan

Tarihsel açıklamalar göz önüne alındığında Batı Avrupa'da demokratik gelişmenin kamusal çıkarı olağanüstü ölçüde artırdığı ortadadır. Ancak kamu tercihi teorisi, demokrasi ile liberal hak kazanımları arasındaki ilişki göz ardı

18 Congleton, *a.g.e.*, s. 232.

19 Congleton, *a.g.e.*, s. 242.

20 Congleton, *a.g.e.*, s. 254.

21 Congleton, *a.g.e.*, s. 258.

edildiğinde demokrasiye atfedilen pek çok idealin aslında demokratik prosedürlerle doğrudan ilişkilendirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu konudaki ilk itiraz, demokratik seçimlerin vatandaşların bireysel önceliklerinin anlamlı bir şekilde kolektif kararlara yansıtılmasının kolay olmadığı iddiası ile ilgilidir. Özellikle Arrow'un imkansızlık teoremi bu bakımdan önemlidir. Arrow matematiksel olarak belirli makul koşullar altında rasyonel bireysel önceliklerden hareketle kolektif-sosyal önceliklerin türetilmesinin imkansız olduğunu göstermiştir²². Bunun anlamı demokratik toplumlarda herkesin önceliklerine uygun bir şekilde siyasal kararların alınmasının mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla demokratik kararların alınabilmesi her zaman bir tür güç temerküzünü beraberinde getirmektedir.

Buchanan'a göre, Arrow'un teorisinin kanıtladığı tek şeyin grupların bireyler gibi karar veremeyecekleri gerçeğidir. Bu açıdan Arrow'un bulgusunun demokrasi teorisiyle doğrudan alakalı olmadığını belirtmiştir²³. Arrow'un dikkat çektiği husus güç temerküzünün kaçınılmaz olduğu ise, o zaman Buchanan'a göre yapılması gereken anayasal düzenin siyasal gücün kötüye kullanımını engelleyecek şekilde reforme edilmesidir. Buchanan için mükemmel anayasa ancak oybirliği ile kabul edilen ve bireylerin rızası olmadan onların üzerine negatif dışsallık yüklemeyen anayasalardır²⁴. Buchanan ideal olarak kamusal mal ve hizmet üretiminin kapsamının ve yöntemlerinin anayasal siyaset düzeyinde vatandaşlar tarafından oy birliği ile kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Siyaset bu ideale doğru yaklaştığı ölçüde güç temerküzünden korkulması için daha az neden olacaktır.

Kamusal politikalarda ortaya çıkan kolektif önceliklerle ilgili bu problem, kamusal politikaların gerçekte nasıl alındığının daha yakından incelenmesine neden olmuştur. Özellikle Olson'un grup teorisinden beslenen pek çok çalışma göstermiştir ki, demokrasilerde örgütlenme yeteneği zayıf olan büyük gruplar, örgütlenme yeteneği yüksek olan küçük gruplar tarafından sistematik bir şekilde sömürülmektedirler. Önemli bir çıkar etrafında birleşen küçük gruplar, siyasal karar alıcılarını etkileyerek ekonomik kaynakların kendi çıkarları doğrultusunda ama kamusal çıkar pahasına yeniden dağıtılmasını sağlamaktadır. Siyasal kararlar vasıtasıyla ekonomik özel çıkar üretimine ekonomik rant ismi verilmiştir.²⁵ Buchanan'a göre Batı demokrasileri geniş ölçüde ekonomik rant peşinde koşan toplumlara dönüşmüştür. Bunun sonu-

22 Kenneth J. Arrow, *Social Choice and Individual Values*, Martino Fine Books, New York, 2012 [1963].

23 James Buchanan, "Social Choice, Democracy, and Free Markets", *Journal of Political Economy*, No. 62, 1954, s. 114-123.

24 Buchanan, Tullock, a.g.e., 1999a [1962].

25 Gordon Tullock, *Rent Seeking*, Edward Elgar, Brookfield, 1993.

cunda, siyasal karar mekanizmalarına etki eden gruplar nispeten fakir ve az eğitilmiş gruplar değildir, aksine nispeten zengin ve iyi eğitilmiş gruplardır.

Kamu tercihinin bir diğer önemli demokrasi eleştirisi de rasyonel cehalet fenomeni üzerine yoğunlaşmıştır. Downs'ın teorisine göre demokratik seçimlerde vatandaşların kullandıkları bir oy seçim sonuçlarını etkilemeyeceği için vatandaşların siyasal konularda anlamlı bilgi sahibi olmak için motivasyonları zayıftır. Karmaşık siyasal sorunlar karşısında bilgi sahibi olmak için kullanılacak olan kaynak ve zaman, vatandaşlar tarafından siyasal olarak etkisiz oldukları için başka amaçlar için kullanılmaktadır²⁶. Özellikle ABD'de yapılmış araştırmalar, ortalama seçmenin siyasal konularda bir hayli cahil olduğunu göstermektedir.²⁷ Ayrıca Batı Avrupa'da seçimlere katılımın son derece düşük olması da yine rasyonel cehalet fenomeni ile açıklanmaktadır.

Kamu tercihinin bu bulguları genellikle daha güçlü anayasal reformlar için temel teşkil etmiştir. Ancak Caplan ve Brennan örneklerinde görüleceği üzere, bazı liberteryen yazarlar demokrasiye daha temelden karşı çıkmaktadırlar. Burada liberteryenler ile, devletin fonksiyonlarını sadece adalet, güvenlik ve temel alt-yapı yatırımları ile sınırlı tutulmasını isteyen ve sıkı bir şekilde doğal haklar doktrinine bağlı olan düşünürler kastedilmektedir.

3.1. Caplan: Rasyonel İrrasyonellik

Bryan Caplan 2007 yılında yayımladığı *Rasyonel Seçmen Miti* kitabında, rasyonel cehalet fenomeninin serbest piyasa ekonomisi hakkında dört çeşit önyargı oluşturduğunu ve bu önyargıların seçmenleri kendi çıkarlarına ters düşen ekonomi politikalarını desteklemeye neden olduklarını ileri sürmektedir.²⁸ Böylece temel ekonomi eğitiminden yoksun olan seçmenler düzenli olarak çıkar grupları tarafından aldatılmakta ve kendileri için zararlı politikaları destekleyerek irrasyonel bir şekilde davranmaktadırlar. Ancak bilgi ile demokrasi arasındaki kurumsal ilişki düşünüldüğünde seçmenlerin bu davranışı beklenen bir sonuçtur, yani Caplan'a göre bu fenomen rasyonel irrasyoneliktir.²⁹

Bu dört önyargı sırasıyla şunlardır: piyasa karşıtı önyargı, yabancı karşıtı önyargı, iş yaratma önyargısı ve pesimist önyargı. Piyasa karşıtlığı piyasa ilişkileri aracılığıyla bireysel çıkarların kolektif çıkarlarla uyumlu hale geti-

26 Bernard Grofman, "Anthony Downs, (1930-)", *Readings in Public Choice and Constitutional Political Economy*, (Eds. Charles K. Rowley, Friedrich Schneider), Springer, New York, 2008, s. 91-96.

27 Ilya Somin, "Voter Ignorance and Democratic Ideals", *Critical Review*, No. 12, 1998, s. 413-458.

28 Bryan Caplan, *The Myth of Rational Voter, Why Democracies Choose Bad Policies*, Princeton University Press, New York, 2007.

29 Caplan, a.g.e., s. 123.

rilemeyeceğine yönelik önyargıdır. Yabancılarla ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinin ulusal ekonomiye faydalı olmayacağına yönelik önyargıya yabancı karşıtı önyargı denmektedir. Zenginliğin üretimle değil de işe alımla sağlanacağı inancına iş yaratma önyargısı denmektedir. Son olarak pesimist önyargı da ekonomik koşulların kötü olduğu ve sürekli kötüleştiği inancıdır.³⁰

Caplan kitabı boyunca bu önyargıların ne türden yanlış ekonomi politikalarına sebep olduğunu açıklayarak, toplamda Amerikan vatandaşlarının refah kaybını göstermeye çalışmaktadır. Ancak, var olan ulusal zenginlik ile olması gereken arasındaki fark doğru bir şekilde açıklandığı varsayılrsa bile Caplan'ın açıklamaları ABD'nin halen neden dünyanın en büyük ekonomisi olduğunu açıklayamamaktadır. Sonuçta ekonomi konusunda cahil olan ve örgütlenme yeteneği sınırlı bir halkın ülkeyi kolaylıkla çıkar gruplarının yozlaştırıcı etkilerine teslim etmeleri gerekmez mi?

Bu eleştirinin dışında Caplan'ın bireysel davranışlarını değerlendirirken, aslında kamu tercihinin açığa çıkarttığı, sistematik bir hataya da düşmektedir. Bireyler sırf doğru bilgiye sahip diye doğal olarak kamusal iyiye doğru yönelmezler. Ekonomik liberalleşmenin uzun dönemde kendi çıkarlarına hizmet edeceğini bilen bir seçmen dahi, serbest dış ticaretle işini kaybetme arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığında, şüphesiz ki işini korumayı tercih edecektir. Yani makro politikaların toplamlı sonuçları, bireylerin spesifik bir durumda tercihlerini değiştirmeleri için yeterli bir sebep oluşturmaz. Bu durumda bir seçmen kitlesinin kendi öznel çıkarlarını destekleyen politikaları daha geniş kamusal çıkarlara ters düşse dahi desteklemesi irrasyonel bir fenomen değildir. Özellikle Buchanan'ın siyasal süreçlerle piyasa süreçleri arasında yaptığı karşılaştırma sonucunda gösterdiği kurumsal nedenler, Pareto optimaline yönelmeyen politikaları açıklamakta, rasyonel cehalet argümanlarından çok daha başarılıdır³¹.

3.2. Brennan: Epistokrazi Savunusu

Brennan 2016 yılında yayımladığı *Demokrasiye Karşı*³² adlı kitabında rasyonel cehalet olgusunu teorik ve empirik delilleri ile açıkladıktan sonra demokrasilerin yetkin olmayan siyasal kararları masum insanların üzerine empoze ettiğini ileri sürmektedir. Brennan, bu açıdan, bilgili bir azınlığın yönetiminin, yani epistokrasinin, alacağı siyasal kararların demokratik yöntemlerden çok daha etkin olacağını savunur. Brennan dört tür epistokratik karar alma

30 Caplan, a.g.e., s. 23-49.

31 James M. Buchanan, "Individual Choice in Voting and the Market", *The Logical Foundations of Constitutional Liberty*, Liberty Foundation, Indianapolis, 1999b, s. 75-89

32 Jason Brennan, *Against Democracy*, Princeton University Press, New York, 2016.

sisteminden bahseder: çoklu oylama (plural voting), oy kullanma piyangosu (enfranchisement lottery), epistokratik veto (epistocratic veto) ve ağırlıklı oy kullanma (weighted voting).

Brennen bu epistokratik yöntemlerden sadece birini teklif etmez ama demokrasiye bu türden epistokratik bir müdahalenin gerekli olduğunu düşünür. Buna göre çoklu oylama, her vatandaşın bir oyu olmasına rağmen, bazı yetkin ve iyi bilgilendirilmiş vatandaşların diğerlerinden daha fazla sayıda oy kullanmasıdır. Oy kullanma piyangosu seçim öncesi seçime katılacak olan seçmenlerin sıradan bir kura sistemiyle belirlenmesi ve bu seçmenlerin seçimin konusuyla ilgili yetkinliklerini artıracak müzakereci bir foruma katılımlarının şart koşulmasıdır. Epistemik veto, kararların normal demokratik süreçlerle alınmasının ardından, gerekli görüldüğü takdirde epistokratik bir organ tarafından veto edilebilmesidir. Ağırlıklı oy kullanma ise seçmenlerin nesnel siyasal bilgilerini ölçecek bir sınava tabi tutularak, oyların ağırlıklandırılması esasına dayanır.³³

Brennan'ın önerileri çok geniş bir şekilde eleştirilebilir ancak burada yetkin kişilerin kararları ile kamusal çıkar arasında kurulan bağ eleştirilecektir. Brennan'ın epistokratik sisteminde seçmenlerin tek başlarına sonucu belirleyememeleri bir avantaj olarak gösterilir. Çünkü tek başlarına sonucu belirleyemeyen seçmenlerin, kamusal çıkarın olduğu politikayı desteklemeye meyilli oldukları iddia edilir³⁴. ABD'de bu önerinin karşılığı iyi eğitim almış beyazların daha fazla oy hakkına sahip olmalarıdır. Bu tür bir durumun belirli sınıfsal önyargılar taşıyan politikalar üretebileceği iddiasını kabul eden Brennan, sınıfsal ve kültürel özelliklere dayalı bazı düzenlemelerin de yapılabileceğini belirtir.³⁵ Belirli sınıfsal ve kültürel grupların düşük eğitim seviyelerinin tarihsel eşitsizliklerin bir sonucu olduğunu belirten Brennan, eşit oy hakkının bu grupların eğitim seviyesini yükseltmede başarısız olduğunu belirtir. Brennan siyasal hakka sahip olmayı bir doktorun hastalara bakma ehliyetine benzetir. Nasıl ki sırf sınıfsal kökeninden dolayı yetkin olmayan bir doktorun hastalara bakmasına izin verilemezse, yetkin olmayan biri de sınıfsal durumundan dolayı siyasal hakka sahip olmamalıdır. Yapılması gereken bu kişilerin eğitim durumunun siyasal haklarını kullanmadan önce düzeltilmesidir³⁶.

Demokrasinin seçmenleri siyasal cehalete teşvik ettiği kabul edilse dahi bu durum epistokrasilerde de değişmesi için hiçbir sebep yoktur. Geniş halk

³³ Brennan, *a.g.e.*, s. 35-37.

³⁴ Brennan, *a.g.e.*, s. 96-97.

³⁵ Brennan, *a.g.e.*, s. 236.

³⁶ Brennan, *a.g.e.*, s. 151-153.

kitleleri yine siyasal konularda cahil kalmayı tercih edeceklerdir. Ancak siyasal haklara kavuşanlar bu haklarını diğerlerinden korumak için güçlü motivasyonlara/müşevviklere sahip olacaklardır. Özellikle seçmen kitlesi belirli bir sınıfsal özellik taşıdığı anda en azından kültürel temel üzerinde ortak hareket edebileceklerdir. Ekonomik çıkar elde etme güdüsü de azınlıktaki seçmen grubu ile ortak hareket ederek çoğunluğun aleyhine olacak kamusal politikaları desteklemeye motive edebilir. Açıkçası tüm bu sınırlı çıkarımlar kamusal tercih teorisinin basit iddialarıyla desteklenebilir. Ayrıca hukukun üstünlüğünün sağlanamadığı ama demokratik prosedürlerin yerleştiği demokratik devletlerde bu türden elitist siyasal uygulamaların, en temel düzeyde sıradan insanların ellerindeki yasal haklarını ihlal etmek için bir bahane olarak kullanılabilceği de yine makul bir beklentidir.

Bu bakımlardan Brennan demokrasiye ilişkin bazı problemleri haklı bir şekilde gündeme getirse de, önerilerinin bahsedilen problemleri daha da derinleştirme ihtimali bir hayli yüksektir. Ayrıca Brennan'ın siyasal haklar için önerdiği epistokratik yöntemin diğer pek çok başka alana uygulanmasını teklif etmek de Brennancı mantık açısından mümkün olmalıdır. Örneğin, sadece elinde serveti olan insanların otomatik olarak ekonomik yatırım yapmaya yetkin olduğunu varsaymamız için hiçbir gerekçe yoktur. Bu durumda yalnızca ekonomi ve girişimcilik konusunda yetkin kişilerin ekonomik kaynakları kullanmaları gerektiğini iddia etmek de mümkündür. Piyasanın başarısız girişimcileri eleyeceği iddiası, ekonomide epistokratik yönetim teklifini geçersiz kılmaz. Çünkü daha yetkin kişilerin ekonomik yatırım yapmaları gerektiği iddiası pek ala Pareto optimali perspektifinden meşrulaştırılabilir. Açıkçası Brennancı epistokrazi önerisini dini, sosyal ve kültürel bütün kaynakların kullanımına doğru genişletmemek için Brennan'ın verebileceği sağlam bir itiraz da bulunmamaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, siyasal hakları basitçe diğer hak ve özgürlüklerden ayırmak Brennan'ın zannettiği kadar kolay değildir. Demokrasinin tarihsel gelişimi bize bu konuda yeterince delil sunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Demokrasilerde seçmenlerin siyasal konularda bilgi eksiklikleri olduğu neredeyse evrensel bir doğrudur. Demokrasinin kompleks karar alma mekanizmalarının ve aşırı merkezleşmenin seçmenleri siyasal konularda ilgisizliğe sürüklediği bir diğer gerçektir. Ancak tüm bu sorunlara demokratik siyasal mekanizmalar içinde cevap bulmak mümkündür. Siyasal konularda temel bilgi eksikliğini giderecek eğitim seferberliğini başlatmak ya da yerel

demokrasiler aracılığıyla sivil toplum örgütlerini güçlendirmek yukarıda sayılan sorunlara verilebilecek cevaplar arasındadır. Ancak demokrasilerdeki rasyonel cehalet fenomenini düzeltmek için demokratik sistemi yok edecek düzeyde radikal öneriler getirmek kamu tercihinin bulgularını kullanan liberteryenlerin düşünce yapısında sistematik bir soruna işaret etmektedir.

Liberteryenler zımnı ya da açık bir şekilde siyasal hak ve özgürlüklerle, ekonomik ve sivil hak ve özgürlükler arasında bir ayırım yaparak, birincisinin temel haklar arasında yer almayabileceğini iddia edebilmektedirler. Bu tür bir yaklaşım, genellikle, siyasal karar vericilerin ekonomik ve sivil özgürlükleri liberal açıdan gayri meşru bir şekilde çiğneyebilmelerinden ya da sınırlandırabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çözümün kolay bir şekilde siyasal alanın ya da siyasal katılımın sınırlandırılmasında bulan liberteryenler için siyasal eylem çoğu zaman pejoratif anlamlar taşıyabilmektedir. Ancak yukarıda gösterildiği üzere demokratik siyasal alanı sınırlandırmaya yönelik demokrasi dışı radikal teklifler hem teorik olarak arzu edilmeyen sonuçlara varmaktadır hem de liberalizm ile demokrasi arasındaki tarihsel ilişkiyi reddederek önemli bir bilgi kaynağını görmezden gelmektedir.

Kamu tercihinin demokrasi eleştirisinin geliştirmekte olan demokrasilerin sorunlarını daha iyi bir şekilde ortaya koydukları iddia edilebilir. Ancak bu ülkelerde Batı'da kral ile parlamento arasındaki geçen anayasal müzakerelerin genellikle gerçekleşmediğini, ayrıca yasal düzenlemelerin de facto olarak var olan pek çok anti-demokratik ve illiberal ayrıcalığı ortadan kaldırmadığı hatırlanmalıdır. Bu sebeple sadece demokratik yöntemlerin bu ülkelerdeki siyasal ve ekonomik sorunların temel sorumlusu olduğunu iddia etmek makul bir yaklaşım değildir.

Liberallerin demokrasiye yaklaşımı araçsal da olsa, demokratik prosedürlerin de belirli ölçüde sonuçlarından bağımsız bir değeri vardır. Bu değer demokratik siyasal hakların sıkı bir şekilde diğer pek çok sivil ve ekonomik özgürlüğe tarihsel bir şekilde bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Siyasal eşitlik ilkesini ortadan kaldırmanın demokrasinin sistemsel sorunlarını aşmada bir yöntem olabileceğini ispatlayan a priori bir bilgi yoktur. Ayrıca yüzlerce yıldır Batı Avrupa'da sivil ve ekonomik özgürlükleri dünyanın diğer yönetim şekillerinden daha iyi korumuş olan anayasal demokrasiler eskiden de liberteryenlerin belirttiği sistemsel sorunlarla maluldü. Ancak bu durum Batı demokrasilerinin tedrici olarak hukukun üstünlüğünü ilerletmelerine mani olmamıştır. Demokrasilerde altın kural seçmenleri belirli politikalara ikna etmektir. Yoksa beğenmediğimiz politikaları destekleyen seçmenlerin siyasal haklarını ellerinden almak kadim bir siyasal pratiğin reddi anlamına

gelir. Unutmamak gerekir ki, tarihte pek çok liberal politika kitlesel siyasal kampanyalar ve eğitim faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Corn Law'un ilgası için John Bright'ın İngiltere'de başlattığı serbest ticaret mücadelesi, köleliğin kaldırılması için verilmiş mücadele ya da kadınların siyasal hakları için verilmiş mücadele, liberal fikirlerin Batı demokrasilerinde yaygınlaşmasının ana sebepleridirler. Eğer liberaller demokrasilerde kendi fikirlerinin geniş halk kesimlerine faydalı olacağını yeterince yayamazlarsa, liberal değerleri de yaygınlaştıramazlar. Buna karşın klasik liberallerin geleneksel içgörülerinin demokrasi ile liberalizm arasındaki ilişkiyi daha tutarlı bir şekilde kavradıkları iddia edilebilir.

Kaynakça

- ACEMOGLU, Doren, ROBINSON, James A., "Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality, and Growth in Historical Perspective", *Quarterly Journal of Economics*, No. 115, 2000, s. 1167 –99.
- ARROW, Kenneth J., *Social Choice and Individual Values*, Martino Fine Books, New York.
- BRENNAN, Jason (2016), *Against Democracy*, Princeton University Press, New York 2012[1963].
- BUCHANAN, James, "Social Choice, Democracy, and Free Markets", *Journal of Political Economy*, No. 62, 1954, s. 114–123.
- BUCHANAN, James M., TULLOCK, Gordon, *Calculus of Consent: The Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Liberty Foundation, Indianapolis 1999a [1962].
- BUCHANAN, James M. "Individual Choice in Voting and the Market", in *The Logical Foundations of Constitutional Liberty*, Liberty Foundation, Indianapolis, 1999b., s. 75-89.
- BRYAN, Caplan, *The Myth of Rational Voter, Why Democracies Choose Bad Policies*, Princeton University Press, New York 2006.
- CHRISTIANO, Thomas, "The Authority of Democracy", *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 12, No. 3, 2004, s. 266–90.
- CONACHER, J. B. (Ed.), *The Emergence of British Parliamentary Democracy in the Nineteenth Century*, John Wiley and Sons, New York 1971.
- CONGLETON, Roger D., *Perfecting Parliament, Constitutional Reform, Liberalism, and the Rise of Western Democracy*, Cambridge University Press, New York 2011.
- CONSTANT, B., *Principles of Politics Applicable to All Governments*, (Ed. Etienne Hofmann-Dennis), (Trans. O'Keeffe), Liberty Fund, New York 2003 [1815].
- ESTLUND, David, *Democratic Authority*, Princeton University Press, Princeton 2008.
- FABIENNE, Peter, "Political Legitimacy", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/legitimacy/2016>.
- GROFMAN, Bernard, "Anthony Downs, (1930-)", *Readings in Public Choice and Constitutional Political Economy*, (Eds. Charles K. Rowley, Friedrich Schneider), Springer, New York, 2008, s. 91-96.

- HAYEK, Friedrich A., *Constitution of Liberty*, (Ed. Ronald Hamowy), University of Chicago Press, Chicago 2011 [1960].
- KAHAN, Alan S., *Alexis de Tocqueville, Major Conservative and Libertarian Thinkers*, (Ed. John Meadowcroft), Continuum, New York 2013.
- LOCKE, John, *Second Treatise on Government*, Hackett Classics, New York 1980 [1689].
- MILL, J.S., *Representative Government*, Batoche Books, Ontario 2001 [1861].
- NATHAN Rosenberg and Birdzell L. E., *How The West Grew Rich*, Basic Books, New York 1987.
- NORTH, Douglass C., *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, New York 2005.
- ROUSSEAU, J. J., *Social Contract*, Penguin Classics, New York 1968 [1762].
- SHEPSLE, Kenneth. A., *Analysing Politics, Rationality, Behavior, and Institutions*, W. W. Norton, New York 2010.
- SOMIN, Ilya, "Voter Ignorance and Democratic Ideals", *Critical Review*, No. 12, 1998, s. 413-458.
- SOMIN, Ilya, *Democracy and Political Ignorance*, Stanford University Press, Stanford CA 2013.
- TOCQUEVILLE, Alexis de, *Democracy in America*, (Ed. Eduardo Nolla), (Trans. James T. Schli-fer), Liberty Fund, New York 2009 [1835].
- TULLOCK, Gordon, *Rent Seeking*, Edward Elgar, Brookfield 1993.